

**SECTION 6
COURT ORGANIZATION; LAW-ENFORCEMENT AGENCIES;
PROCURATORATE AND BAR**

**СЕКЦІЯ 6
СУДОУСТРІЙ; ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ;
ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА**

УДК 347.99

**ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ АПЕЛЯЦІЙНИХ СУДІВ В УКРАЇНІ ЯК ВАЖЛИВИЙ
АСПЕКТ СФЕРИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУДОВОЇ
СИСТЕМИ УКРАЇНИ**

*Кубишкіна Алла Олександрівна,
зобувач кафедри адміністративного, господарського права та
фінансово-економічної безпеки ННІ права,
Сумський державний університет*

У статті проаналізовано побудову судів всієї системи судоустрою з визначним місцем в ній апеляційних судів України. Досліджено особливості побудови апеляційних судів з розгляду цивільних, кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення відповідно до принципів спеціалізації, інстанційності, територіальності. Звернено увагу на важливості правового дослідження утворення й функціонування ефективної, доступної та зрозумілої судової системи, оскільки правильно організована система судів є однією з гарантій справедливого й ефективного правосуддя. Вказано, що особливості побудови взагалі системи судоустрою, й зокрема, апеляційних судів, нерозривно пов'язані з конституційними принципами побудови системи судоустрою, які є невід'ємною складовою частиною змісту демократії і є відображенням суспільно – правових поглядів народу на організацію судових органів. Надано визначення понять судового округу та апеляційного округу. Зазначено, що апеляційні суди є безпосереднім доказом втілення принципу інстанційності в побудові судоустрою України, оскільки необхідність забезпечення апеляційного оскарження судових рішень створює потребу організації апеляційної інстанції. Відображено структуру апеляційних судів з розгляду цивільних, кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення відповідно до принципу спеціалізації. Підмічено, що на законодавчому рівні, у зв'язку з ускладненням та урізноманітненням суспільних відносин, було визнано й закріплено внутрішню спеціалізацію суддів в межах апеляційного суду.

На основі проаналізованої системи організаційних принципів побудови апеляційних судів, відокремлено особливості територіальної побудови апеляційних судів з розгляду цивільних, кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення, у зв'язку з перебуванням даних судів у даний час у процесі реформування. Приділено увагу виявленню актуальних практичних проблем застосування принципу територіальності при побудові апеляційних судів з розгляду цивільних, кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення та запропоновано шляхи їх вирішення.

Акцентовано увагу на важливості розташування апеляційних судів з розгляду цивільних, кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення відповідно до адміністративно – територіального поділу держави, адже в такому разі ці суди будуть найдоступнішими для населення за відстанню та транспортним сполученням.

Ключові слова : судоустрій, апеляційні суди, принципи, правосуддя, адміністративно – територіальний поділ.

Kubyshkina A. O. Features of Construction of Appeal Courts in Ukraine as an Important Aspect of Sphere Administratively and Legal Adjusting of the Judicial System of Ukraine. The academic article analyzes the construction of courts of all judicial system with a prominent place in it appeal courts of Ukraine. The features of construction of appeal courts are investigational from consideration of civil, criminal cases and cases about administrative offences in accordance with principles of specialization, instanciynosti, territorialialness. Paid attention to importance of legal research of formation and functioning of the effective, accessible and clear judicial system, as the correctly organized system of courts is one of guarantees of just and effective justice. It is indicated that features of construction in general systems of the judicial system, and in particular, appeal courts, constructions indissolubly related to constitutional principles systems of the judicial system, that are inalienable component part of maintenance of democracy and are a reflection publicly, - legal looks of people to organization of judicial bodies. Determination of concepts of judicial district and appellate district is given. It is marked that appeal courts are direct proof of embodiment of principle of instanciynosti in the construction of the judicial system of Ukraine, as a necessity of providing of statutory appeal of court decisions creates the necessity of organization of appellate instance. The structure of appeal courts is represented from consideration of civil, criminal cases and cases about administrative offences in accordance with principle of specialization. It is noticed, that at legislative level, in connection with complication and creation of variety public relations, it was confessed and envisaged internal specialization of judges within the limits of appeal court.

On the basis of the analysed system of organizational principles of construction of appeal courts, the features of territorial construction of appeal courts are separated from consideration of civil, criminal cases and cases about administrative offences, in connection with the stay of these courts in this time in the process of reformation. Paid attention to the exposure of practical issues of the day of application of principle of territorialialness at the construction of appeal courts from consideration of civil, criminal cases and cases about administrative offences and the ways of their decision are offered.

Attention is accented on importance of location of appeal courts from consideration of civil, criminal cases and cases about administrative offences in accordance with administratively - territorial division of the state, in fact at that rate these courts will be most accessible for a population after distance and by a transport report.

Keywords : the judicial system, the appeal courts, the principles, the justice, the administrative and territorial division.

Постановка проблеми. На сучасному етапі формування демократичної, правової держави дуже важливим є правове дослідження утворення й функціонування ефективної, доступної та зрозумілої судової системи, забезпечення якої є обов'язком держави, оскільки правильно організована система судів є однією з гарантій справедливого й ефективного правосуддя. Важливим організаційним аспектом побудови ефективної судової системи з правильним і визначним місцем апеляційних судів в ній є саме доступність українців до суду для захисту своїх прав.

Сучасні проблеми реалізації конституційних засад в організації судової системи розглядаються в працях багатьох науковців, таких як Е. Абросимова, В. Аверьянов, С. Алфьорова,

В. Бойка, І. Коліушка, В. Маляренка, О. Пасенюка, В. Сіренка, Л. Терехової, Д. Цихоні, В. Шишкіна, Т. Яблочкова. Питання побудови судової системи, в тому числі й апеляційних судів, в своїх дослідженнях розглядали І. Назаров, В. Коваль, В. Штелик, В. Чиркін, В. Сердюк. Разом з тим, варто вказати на недостатність спеціальних наукових досліджень з питань організаційної побудови саме апеляційних судів з розгляду цивільних, кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення відповідно до принципів спеціалізації, інстанційності, територіальності. Крім того, ніким, окрім О. В. Закропівного, не було визначено поняття «судового» та «апеляційного» округів, але автор вважає за необхідне більш конкретно висвітлити проблему побудови саме апеляційних судів з

розгляду цивільних, кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення, оскільки дані суди перебувають на даний час у процесі реформування та надати чітке визначення понять «судового» та «апеляційного» округу.

Виклад основного матеріалу. Не можливо говорити про побудову апеляційних судів в Україні, не приділивши увагу побудові всієї системи судоустрою, невід'ємною частиною якої апеляційні суди являються.

Частиною 3 статті 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 року №1402-VIII (далі – Закон), встановлено, що систему судоустрою складають місцеві, апеляційні суди та Верховний суд України [1].

Отже, з прийняттям 02 червня 2016 року нового Закону було визначено «трирівневу» систему судоустрою України, де апеляційні суди посідають своє важливе й невід'ємне від всієї системи місце, як суди апеляційної інстанції, а у випадках визначених процесуальним законом, як суди першої інстанції, з розгляду цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення (ч.1 ст. 26 Закону) [1].

Апеляційними судами з розгляду цивільних і кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення є апеляційні суди, які утворюються в апеляційних округах. Апеляційними судами з розгляду господарських справ, апеляційними судами з розгляду адміністративних справ є відповідно апеляційні господарські суди та апеляційні адміністративні суди, які утворюються у відповідних апеляційних округах (ч.ч. 2,3 ст. 26 Закону) [1].

Особливості побудови взагалі системи судоустрою, й зокрема апеляційних судів, нерозривно пов'язані з конституційними принципами побудови системи судоустрою, які, у свою чергу, є невід'ємною складовою частиною змісту демократії і є відображенням суспільно – правових поглядів народу на організацію судових органів, що знайшли своє закріплення у ч.1 ст.125 Конституції України.

Згідно ч. 1 ст. 125 Конституції України судоустрій в Україні будується за принципами територіальності і спеціалізації і визначаються законом [2].

Законом даний перелік був доповнений ще одним принципом судоустрою, а саме принципом інстанційності (ч. 1 ст. 17 Закону) [1].

Апеляційні суди є безпосереднім доказом втілення принципу інстанційності в побудові судоустрою України, оскільки відповідно до конституційних положень, необхідність забезпечення апеляційного оскарження судових

рішень створює потребу організації апеляційної інстанції, сутність діяльності якої істотно відрізняється за завданнями, обсягом повноважень та місцем у системно – інстанційному розташуванні.

Як правильно зазначала суддя Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ С. П. Штелик, класична теорія перевірки судових рішень, яка лежить в основі побудови судових інстанцій в Україні, доводить, що кожна заінтересована особа має право на перегляд її справи судом вищої інстанції [3, с. 171].

У науковій літературі деякими правниками вживається замість терміну «суд апеляційної інстанції», термін «суд другої інстанції», але в такому випадку не можна погодитись з думкою І. В. Назарова, який наголошує на тому, що зазначені поняття можуть визначати не суд як постійну структурну складову судової системи, а як склад суду або судовий орган, що розглядає конкретну справу у певний час, оскільки той самий склад або судовий орган може вирішувати спір як суд іншої інстанції [4, с. 209].

Одним із чинників, що визначає особливості побудови апеляційних судів є принцип спеціалізації.

З прийняттям в Україні першого після проголошення її незалежності Закону України «Про судоустрій України» ще 07.07.2002 року, було визначено, що у складі загального апеляційного суду утворюються судова палата у цивільних справах та судова палата у кримінальних справах (ч. 5 ст. 25 Закону України «Про судоустрій України») [5].

Саме з цього часу дана структура апеляційного суду не змінювалась. Лише ч. 4 ст. 26 нового Закону було доповнено, що у складі апеляційного суду можуть утворюватися судові палати з розгляду окремих категорій справ [1].

Не менш важливим кроком у визначенні внутрішньої структури апеляційних судів, є зазначення в Законі того, що у місцевих загальних судах та апеляційних судах діє спеціалізація суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх (ч.3 ст. 18 Закону) [1].

Це говорить про те, що на законодавчому рівні було визнано й закріплено внутрішню спеціалізацію суддів в межах апеляційного суду, яка, на наш погляд, викликана ускладненням та урізноманітненням суспільних відносин, а отже й їх правовим регулюванням.

Спеціалізація суддів у межах суду є об'єктивною необхідністю, щоб без надмірних витрат (фінансових, організаційних, кадрових)

забезпечити реалізацію права людини на правосуддя, що здійснюється компетентним, фаховим судом [6, с. 42].

Взагалі питання спеціалізації судів та суддів є багатограним, в деяких моментах його застосування на практиці є суперечливим, а тому потребує додаткового наукового опрацювання з урахуванням всіх попередніх наукових праць в цій правовій сфері, результатів широкого обговорення, пропозицій суддів, а також з урахуванням світового досвіду з цього питання, що зможе надати додаткових гарантій здійснення справедливого правосуддя в українських судах, в апеляційних в тому числі.

Що стосується особливостей територіальної побудови апеляційних судів з розгляду цивільних, кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення, то на нашу думку, необхідно детальніше зупинитися на розгляді даного питання, оскільки на даний час вищезазначені апеляційні суди перебувають у процесі реформування й перебудови саме в аспекті їх територіального розташування.

Відповідно до попереднього Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07 липня 2010 року територіальна побудова апеляційних судів з розгляду цивільних, кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення відповідала адміністративно – територіальному поділу нашої держави. Їх юрисдикція поширювалась на одну область держави та окремо на міста загальнодержавного значення Київ та Севастополь, що неодмінно відображалось відповідно у назві даних судів (наприклад, Апеляційний суд Сумської області, Апеляційний суд Харківської області), загальна кількість їх налічувалась 27. Така побудова апеляційних судів є відмінною від територіальної побудови апеляційних господарських та апеляційних адміністративних судів, які відповідно до Закону мають територіальну юрисдикцію – один суд на 2-5 областей відповідно й знаходиться такий суд в одному з обласних центрів, містах Києві та Севастополі.

Частиною 2 статті 26 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07 липня 2010 року передбачалось утворення апеляційних судів в апеляційних округах [7], але дане правове положення своєї фактичної реалізації у дійсності не отримало, оскільки в подальшому не було визначено й нормативно закріплено ні поняття «апеляційного округу», ні отримало нормативного закріплення територіальне визначення апеляційних округів щодо апеляційних судів з розгляду цивільних, кримінальних справ та справ про адміністративне

правопорушення, й фактично їх територіальна побудова не змінилась (юрисдикція поширювалась на одну область держави й міста Київ та Севастополь).

Статтею 133 Конституції України закріплено, що систему адміністративно – територіального устрою України складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села [2].

Фактично Конституція України не містить прямої вказівки на те, що саме на підставі адміністративно – територіального поділу має будуватися судова система України.

Отже, як вже зазначалось, з дня набуття Україною незалежності й до дня прийняття нового Закону територіальна побудова апеляційних судів з розгляду цивільних, кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення не змінювалась і повністю відповідала адміністративно – територіальному поділу держави.

Частиною 2 статтею 26 нового Закону також передбачено, що апеляційні суди з розгляду цивільних і кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення утворюються в апеляційних округах.

Але необхідно відмітити, що вищезазначена норма права є не формальною як попередня, оскільки з прийняттям нового Закону територіальна побудова апеляційних судів з розгляду цивільних і кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення фактично має бути змінена.

Відповідно до ч. 3 Прикінцевих та перехідних положень Закону апеляційні суди, утворені до набрання чинності цим Законом, продовжують здійснювати свої повноваження до утворення апеляційних судів у відповідних апеляційних округах. Такі апеляційні суди у відповідних апеляційних округах мають бути утворені та розпочати здійснювати правосуддя не пізніше трьох років з дня набрання чинності цим Законом, а саме з 30 вересня 2016 року [1].

Закріпивши термінологічно наявність апеляційного округу, законодавець не розкрив ані критерії формування взагалі судових округів і апеляційних округів в тому числі, ані змісту цих понять.

Взагалі з 1938 року по нинішній час округ, як територіально – адміністративна одиниця на українських землях не використовувалась.

Ми не знайдемо ані в Конституції України, ані в Законі, а також в жодній юридичній літературі визначення поняття «судового округу», ані тим паче «апеляційного округу», що повинно спонукати правників, як теоретиків та практиків,

щодо поглибленого вивчення даного питання та надання відповідних пропозицій щодо визначення даних дефініцій, щоб в подальшому можливо було дійти консенсусу щодо найбільш повного, оптимального й конкретного їх визначення й нормативно – правового закріплення.

Серед науковців дане питання підіймав лише Закропивний О. В., який у своїй науковій роботі запропонував визначення понять і «судовий округ», й «апеляційний округ» [8, с. 40].

Згідно академічного тлумачного словника української мови округ – це частина держави, що виділяється в окрему територіальну одиницю з адміністративно – політичною, господарською та іншою метою (може бути виборчий, військовий, національний) [9].

У свою чергу, Закропивний О. В. дав визначення поняття округ, як узагальненої назви для декількох адміністративно – територіальних одиниць, що об'єднані в одне ціле (територіальну одиницю) для вирішення якихось конкретних державних завдань (економічних, військових, політичних), й одразу поняття судовий округ, як території кількох районів або їх частин, об'єднаних в одне ціле (територіальну одиницю), для доступного розташування судових органів з метою вирішення по суті судових справ визначених юрисдикцій за правилами відповідного процесуального законодавства [8, с. 41].

Необхідно зазначити, що надане Закропивним О. В. визначення поняття судовий округ є стислим, і його можливо розглядати не як узагальнене поняття для судових округів всіх інстанцій, а як лише визначене поняття судового округу для місцевих окружних судів різних спеціалізацій.

Враховуючи вищевикладене, варто запропонувати власне, більш повне визначення понять «судовий округ» й відповідно «апеляційний округ». Це актуалізується у зв'язку із тим, що допоможе визначити територіальну побудову апеляційних судів та закріпити їх територіальну юрисдикцію.

Так, під поняттям «судовий округ» потрібно розуміти нормативно оформлену територіально – організаційну одиницю, на території якої знаходиться в залежності від спеціалізації та інстанційної приналежності суд, юрисдикція якого може поширюватися на територію одного або декількох районів, районів у містах, або у місті, або у районі (районах) і місті (містах), області або декількох областей.

Відповідно, апеляційний округ – це нормативно оформлена територіально –

організаційна одиниця, на території якої знаходиться суд апеляційної інстанції будь – якої спеціалізації, юрисдикція якого може поширюватись як на одну, так і на декілька областей.

Як вже зазначалося, відповідно до Закону, через три роки почнуть діяти відповідні апеляційні округи, але яку саме територіальну визначеність вони отримають досі невідомо, що викликає постійні дискусії з даного питання в наукових колах.

Якщо в Законі визначено, що очікується утворення нових апеляційних судів в апеляційних округах, то логічним буде припустити, що попередньої територіальної визначеності, відповідно до адміністративно – територіального устрою, апеляційні суди з розгляду цивільних, кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення не отримають, оскільки в такому випадку внесення законодавцем даних змін було б недоцільним.

Отже, можна припустити, що апеляційні округи щодо апеляційних судів з розгляду цивільних, кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення, будуть у своїй територіальній визначеності прирівняні до апеляційних господарських та адміністративних судів, й їх юрисдикція буде поширюватися не на одну область, а відповідно на декілька областей, але чи буде це доцільним й вірним кроком, науковим дослідникам необхідно обов'язково з'ясувати.

Ще до прийняття Закону, питання про введення та визначення на території України апеляційних округів для судів з розгляду цивільних, кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення, на зразок адміністративних та господарських апеляційних судів, теж було предметом постійних дискусій.

В. І. Шишкін наголошував на недоцільності побудови судової системи відповідно до адміністративно-територіального поділу, оскільки це сприяє збільшенню ймовірності впливу органів виконавчої влади та місцевого самоврядування на суди, що може стати на заваді їх незалежності [10, с. 23]. Його погляди поділяє професор В. В. Сердюк [11, с. 161].

Але серед науковців та правознавців, таких як Коваль В. В., Чіркін В. Є. є й інша точка зору, з якою цілковито погоджується й автор, про неефективність введення апеляційних округів, оскільки така територіальна визначеність апеляційних судів значно ускладняє їх діяльність, а тим паче ускладнює громадянам доступ до апеляційних судів [12, с. 335].

На нашу думку, представники владних структур, маючи певний інтерес, незалежно від того, чи апеляційні суди діятимуть в межах апеляційних округів чи в межах адміністративно – територіальних одиниць, будуть завжди робити спроби пошуку будь – якої можливості для встановлення контактів з головами відповідних судів чи окремими судьями, і недопущення цього буде залежати лише від добросовісності, порядності судді, а також вжиття органами державної влади усіх можливих заходів забезпечення незалежності суддів.

Система судоустрою має бути розгалуженою, щоб забезпечити кожній особі реальну можливість дістатися судової установи для вирішення своєї справи [13, с. 45]. Апеляційні суди, відповідно до принципу територіальності та доступності, повинні знаходитись ближче до сторін, де краще знають місцеві відносини та умови життя [14, с. 35].

Крім того, при визначенні та нормативному закріпленні нової територіальної юрисдикції апеляційних судів з розгляду цивільних, кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення, на наш погляд, необхідно порівняти дані апеляційні суди з апеляційними господарськими та апеляційними адміністративними судами з точки зору кількості справ, які надходять до них і розглядаються судьями. Для порівняння візьмемо попередній 2016 рік.

Так, протягом 2016 року на розгляд до апеляційних господарських судів надійшли 31,2 тис. звернень з апеляційними скаргами і заявами. Кількість розглянутих по суті в апеляційному порядку скарг складають 22, 2 тис. [15]. Упродовж 2016 року апеляційними адміністративними судами в апеляційному порядку розглянуто 75 579 справ і матеріалів. Із них 37 646 справ за апеляційними скаргами [16]. На розгляді апеляційних судів з розгляду цивільних, кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення у 2016 році

перебувало 314,6 тис. справ і матеріалів, розглянуто 291,1 тис. справ і матеріалів [17]. З вищевказаного вбачається, що кількість розглянутих справ за 2016 рік апеляційними судами з розгляду цивільних, кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення, значно більша, ніж апеляційними господарськими та адміністративними судами разом взятими.

Отже, напрошується висновок про недоцільність об'єднання окремих апеляційних судів з розгляду цивільних, кримінальних справ та справ про адміністративне правопорушення з декількох областей в один апеляційний суд в одному апеляційному окрузі, як з точки зору незручності розташування даних судів відносно тієї частини населення, які проживають поза межами обласного центру, у якому буде знаходитись відповідний апеляційний суд, оскільки у такому випадку сторони змушені витратити додатковий час і кошти на переїзд та проживання з метою участі в судовому процесі з розгляду апеляційних скарг, так і з точки зору великого об'єму справ, які надходять й розглядаються даними судами в порівнянні з апеляційними господарськими й адміністративними судами.

Враховуючи багаторічний вітчизняний досвід, розташування апеляційних судів з розгляду цивільних, кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення, має відповідати адміністративно - територіальному поділу держави, адже в такому разі ці суди будуть найдоступнішими для населення за відстанню та транспортним сполученням.

При реформуванні системи судоустрою України, в тому числі при зміні побудови судів, зокрема й апеляційних, необхідно не забувати, що потрібно забезпечити гарантоване право кожного на судовий захист та право кожному на доступ до правосуддя, а правильно організована система судів є однією з гарантій справедливого й ефективного правосуддя.

Використана література :

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016р. № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2016. - N 31. - Ст. 545.
2. Конституція України : наук.-практ. ком. / В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін. – Х. : Право ; К. : Ін Юре, 2003. — С. 612.
3. Штелик С.П. Інстанційна організація системи судів загальної юрисдикції України: окремі проблеми теорії і практики / С. П. Штелик // Вісник Академії адвокатури України. – 2011. – №3 – С. 167 - 175.
4. Назаров І. В. Теоретичні аспекти визначення принципів побудови судової системи / І. В. Назаров // Проблеми законності. – 2009. – Вип.102. – С. 204-211.

5. Про судоустрій України: Закон України від 07.07.2002р. № 3018-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР).- 2002.- N 27.- Ст. 180.
6. Москвич Л.М. Питання оптимізації функціонування судової системи // Вісник Верховного Суду України. - 2008. - № 11. – С. 40 – 43.
7. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07.07.2010 р. № 2453-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 55/1/. – С. 7. – Ст. 1900.
8. Закопівний О. В. Деякі питання територіальної побудови системи судів загальної юрисдикції / О. В. Закопівний // Адвокат. - 2012. - № 1. - С. 38-41.
9. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства: за ред. І. К. Білодіда. — К.: Наукова думка, Том 5, 1974. – с. 681
10. Шишкін В.І. Організація судоустрою у світлі вимог ст. 6 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини // Право України. – 2000. – №9. – С. 22-23
11. Сердюк В.В. Територіальність як принцип побудови системи судів загальної юрисдикції: нові підходи до реалізації / В.В. Сердюк // Вісник Академії адвокатури України. – 2015. – Т. 12;2. – С. 161- 169.
12. Чиркин В. Е. Государствоведение : учебник. – 2-е изд., испр. и доп. / В. Е. Чиркин. – М. : Юристъ, 2003. – 447 с.
13. Судові та правоохоронні органи України: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл./ А. П. Гель, Г.С. Семаков, С.П. Кондракова. – К.: МАУП, 2004. – 272 с.
14. Васьковський Е. В. Учебник гражданского процесса / Под. ред. В. А. Томсинова. – М. : Изд-во «Зерцало», 2003. – С. 35-36.
15. Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 03 лютого 2017 року, №1 «Про підсумки роботи господарських судів України в 2016 році та завдання на 2017 рік» // Електронний ресурс. Режим доступу // http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/ppVGSU_03022017_1.pdf
16. Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 13 березня 2017 року, №1 «Про стан здійснення правосуддя адміністративними судами у 2016 році» //Електронний ресурс. Режим доступу // http://www.vasu.gov.ua/plenum/post_plenum/postanova_plenumu_1_13-03-2017/
17. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03 лютого 2017 року, №1 «Про підсумки роботи судів цивільної і кримінальної юрисдикції у 2016 році та завдання на 2017 рік» //Електронний ресурс. Режим доступу:// http://zib.com.ua/ua/print/127812-postanova_vssu_1_vid_3_lyutogo_2017_roku_.html